

Válasz az opponenseknek

Balázs Zoltán

I.

Jakab András bírálatának két elemére szeretnék reflektálni. Az egyik a hatalmak elválasztásának történeti háttere. Ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy a hatalmi ágak elválasztásának koncepciója szekuláris környezetben született, helyesebben itt vált doktrínává, az emberi jogi doktrínával egyidejűleg. A két doktrína egymásra is utalt. Észrevételével teljes mértékben egyetértek, de tennék egy szerintem fontos kiegészítést. Jakab úgy fogalmaz, hogy a vallási alapon megalkotott kormányzat-koncepciók keretében a hatalmak elválasztásának elképzelése értelmetlen, vagy legalábbis attól idegen. Ehhez a vatikáni 'alkotmányt' hozza példának. Formálisan ebben természetesen igaza is van, hiszen a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom, legalábbis ami a Vatikán államát illeti, valóban egyetlen személy akaratában egyesül, illetve attól függ. Tartalmilag azonban óvatosabban fogalmaznék. Éppen a történeti háttérre gondolva utalok a közismert elválasztásra világi és egyházi, testi és lelki hatalom között, ami lehetővé tette, hogy egyetlen személy fölött két joghatóság álljon, amiből politikai hasznot, ha szabad így fogalmazni, az egyén is húzhatott (elég, ha illusztrációként a templomra, illetve más, hasonló helyekre mint a világi hatóság elöl is védő menedékhelyre hivatkozom). Az egyszerre, de nem egyformán illetékes, következésképpen egymás által korlátozott joghatóság, illetve fennhatóság gondolata a hatalmak elválasztásának egyik fontos történeti-elméleti pillére. S ha a katolikus egyház belső jogára gondolunk (ami tudvalegőleg nem azonos a Vatikán kormányzati-alkotmányos modelljével), akkor ott is fontos elhatárolásokat találunk. Kétségtelen, hogy a pápa plenipotenciája az egyházra vonatkozó normák megalkotására, a legfőbb bírói döntésekre, s a kormányzati aktusokra (kinevezési jogkör) egyaránt kiterjed. Pásztori hatalomgyakorlását mégis köti a hagyomány, a dogmatikus döntések, saját elődeinek döntései, s mindezek kiterjedt értelmezési rendszere, beleértve az úgynevezett *sensus communis*, a hívek hit- és erkölcsi érzékét. Ha közvetlen közelről figyeljük a pápai autoritás körüli vitákat, akkor azt találjuk, hogy ott is bőségesen élnek a fogalmi, majd abból levont teológiai distinkciók fegyvertárával, amely szintén intézményi kompetenciák elhatárolásához vezetnek és vezetnek. Carl Schmitt nevezetes tételét idézem meg egy pillanatra a teológiai és politikai fogalmak analógiájáról: az a páli tézis, amely szerint a Szentlélek ott fúj, ahol akar; egyúttal azonban az Egyház dolga, hogy különbséget tegyen a karizmák között, végső soron analógiába állítható a hatalmak elválasztásával is. A nép akarata egyetlen és oszthatatlan; de a politika egyik *raison d'être*-je éppen a kormányzás intézményesítése, vagyis a különböző karizmák, ha tetszik, funkciók megkülönböztetése és elhatárolása egymástól.

Jakab másik észrevétele a magyar nyelvű szakirodalomba való mélyebb beágyazottság hiányára utal. Teljesen igaza van, mentségem, hogy az értekezés angol nyelven jelent meg, így nem volt lehetőségem az előbbi feladat elvégzésére. Bibó István hatalommegosztás-elméletéről azonban már volt alkalmam kifejteni a véleményemet. Tekintettel arra, hogy az elmúlt években a magyar kormányzati filozófia és hatalomgyakorlási technikák sokat változtak, célszerű és helyes volna megvizsgálni, hogy a hatalmi ágak elválasztásának elve mennyire és miként érvényesül.

II.

Hörcher Ferenc bírálata igen alaposan végigkíséri az értekezés egész gondolatmenetét. Számptalan részlettel kapcsolatban tesz kisebb kifogást, ezekért hálás vagyok: teljesen jogos például, hogy a fékek és egyensúlyok, valamint a hatalmi ágak elválasztásának két elvét legalább a bevezetésben együtt kellene tárgyalni, s megindokolni, hogy a szöveg miért koncentrált az egyikre.

Nagyon köszönöm, hogy a bíráló méltányolta, hogy a dolgozatnak nincsenek eszmetörténeti ambíciói. A klasszikusok szövegeit illetve szerzőit partnernek tekinti, válaszokat vár tőlük, persze tudva, hogy valódi vitát nem lehet már velük folytatni. Kivételes jelentőségük és eredményeik azonban lehetővé teszik, hogy saját érveinket az ő szövegeik segítségével konstruáljuk meg. Engem például kifejezetten megdöbbentett, amikor elmerültem *A társadalmi szerződésről* elemzéseiben, hogy Rousseau mennyire mélyen és fogalmi élességgel fogalmazta meg a hatalmak elválasztásának alapproblémáit, illetve világított rá a végrehajtás és a törvényhozás mint akarati centrumok elkülönítésének és összekapcsolásának dilemmáira. Ezen a ponton például egészen mást állít az eszmetörténész, aki teljes joggal mondhatja, hogy Montesquieu gondolatainak hatása a hatalmi ágak elválasztásának alkotmánytörténetében kiemelkedő, míg Rousseau fejtegetéseiből az általános akarat fogalma és leírása bizonyult politikailag hatásosnak. A teoretikus faggatása során és nyomán azonban Rousseau érdekesebbeket mond. A helyzet az, hogy Montesquieu gondolataiban kevesebb elméleti anyag rejlik.

Őszintén szólva meglepett, máris hozzáteszem, igen kellemesen, s kifejezetten megtisztelőnek tartom, hogy az opponens az általam szerkesztett fogalmi ábrát újragondolta, s helyette egy másik, egyszerűbb vizualizációs megoldást javasolt. Azt hiszem, hogy az alapgondolatot valóban jobban megragadta vele, mint saját konstrukcióm, amely talán túl sok dolgot zsúfol magába. Mindenesetre javaslatát köszönöm, s a későbbiekben támaszkodni fogok rá.

Abban is igaza van Hörcher Ferencnek, hogy az értekezés nem kíván világnézetileg semleges maradni. S tulajdonképpen ez az az alkalom, ahol az ő jó értelemben vett provokációjára, vagy inkább fölhívására érdemben válaszolva tovább menjek, mint amit a dolgozat eredeti kontextusa megengedett. A bíráló liberál-konzervatív irányultságnak nevezi, de korábban arra is utal, hogy a republikánus hagyomány illetve felfogás egyes elemeit is felfedezte a szövegben. Tökéletesen igaza van abban, hogy ezek az eszmei hagyományok befolyásolják a konklúziót. Amit mégis érdemes velük kapcsolatban elmondani, az az, hogy szándékom tulajdonképpen fordított volt: ha a hatalmak elválasztásának elvét anélkül is igazolni lehet, hogy eleve elköteleznénk magunkat republikánus, konzervatív vagy liberális politikai világnézet mellett, akkor az igazolás során mindhárom irányzat megkaphatja az a szükséges legitimációt, amellyel más kérdések kapcsán egymással akár éles vitákat is észszerűen lefolytathat. Így mind a hárman egyetérthetnek a korlátozott vagy mérsékelt kormányzat eszméjében, erős érvekkel elutasítva a monolitikus hatalomgyakorlás modelljeit és eszméit. Együttal önazonosságuk, saját karakterük kifejtéséhez érveket és támpontokat kaphatnak: a liberális hagyomány megvédhető például egy rawlsianus, felvilágosult-abszolutista kormányzástól; a konzervatív felfogás a hatalom valóságosságának, egyúttal a hatalmi viszonyok kezelhetőségének bizonyításával lehet elégedett; végül a republikánus számára egyrészt a hatalom központi fontosságának elismerése szintén kulcskérdés, ugyanakkor ebben a tradícióban a helyes kormányzás módjainak megfogalmazása, általában az alkotmányosság témája a kelleténél kevesebb figyelmet kapott.

III.

Szabó Máté bírálatának nagyobbik része a szakirodalom zártságát, viszonylagos korlátozottságát kifogásolja. Ezzel kapcsolatban két megjegyzést szeretnék tenni, illetve előbb megköszönni a rengeteg javaslatot és továbbgondolási lehetőséget. Az egyik megjegyzés, hogy az értekezésnek nem volt célja a hatalmi ágak elválasztása témájának monografikus földolgozása, viszont célja volt elvi igazolása. George Tsebilis vétóhatalmi koncepciója például kifejezetten a kormányzati modellek csoportosításának új modellje kíván lenni. Az alapgondolat természetesen szorosan kötődik a fékek és egyensúlyok technikájához, áttételesen pedig a hatalmi ágak megosztásához, de Tsebilis intézményekkel és politikai aktorokkal (például pártokkal) foglalkozik, a hatalom eredetével, a kormányzás logikájával és hasonlókkal nem. Valójában őt nem hatalmi ágak elválasztása, hanem a hatalom megosztása, fölosztása érdekli, illetve a különböző megosztási alakzatok hatása a status quo megváltoztatásának lehetőségeire illetve valószínűségeire. Egy tágabb koncepciójú elméletben nyilván ezekre is ki kell térni. A másik megjegyzés a föderalizmusra vonatkozik. Ezt az értekezés tágabb értelemben vertikális hatalom-elválasztásnak nevezi. Készséggel elismerem, hogy igen röviden tárgyaltam csupán, elsősorban a politikai autoritás korlátjaként, illetve az antikormányzás egyik technikájaként. Ehhez képest minden bizonnyal további lehetőségek is vannak, hozzáteszem, az utolsó fejezet több más, önmagában is fajsúlyos témát, többek között az alkotmánybíráskodást és a rendkívüli állapotot is hasonló rövideggel tárgyal. Ezt bírálata végén Szabó Máté is szóvá teszi, s itt sincs más teendőm, mint elismerni, hogy minden bizonnyal több kérdés maradt nyitva, mint lezárva. Így ez a fejezet a további munka irányának fölvezetése maradt; de azért talán hozzátehetem, hogy fő célom az igazolási elméleti keret terhelhetőségének egyfajta első próbája volt.

A bíráló bizonyos tematikai szűkítéseket is kifogásol. Ezekkel kapcsolatban sem tudok mást mondani, mint hogy igaza van abban, hogy egy nagyobb lélegzetű munkában általában a politikai rendszerváltások, konkrétan a demokratikus átmenetek tanulmányozása is sokat hozzátehet a hatalmi ágak elválasztásának mélyebb és átfogóbb megértéséhez. Ez, akárcsak a politikatudomány más, klasszikus ágainak, például a komparatív rendszer- vagy rezsimelméleteknek az áttekintése meghaladta volna az értekezés kereteit. Részben ez igaz az Európai Unió elemzésére is: szemernyi kétség nem fér hozzá, hogy a hatalmi ágak elválasztásának logikája az Unió szintjén még messze nem megfelelően artikulált, de éppen ezért érdekes. Lehet, hogy in statu nascendi figyelhetjük meg egy új kormányzati struktúra születését, s ha az értekezés föltevésői helytállóak, akkor ennek a struktúrának előbb-utóbb tükröznie kell a hatalmi ágak egyfajta természetes elkülönülését is. A feladat tehát olyan folyamatok megfigyelése és értelmezése, amelyek a pártpolitikára vagy az ideológiai különbségekre összpontosító politikai, politológiai elemzések látóteréből kiesnek.

Szabó Máté néhány konkrét kérdést is fölvet: Vile monográfiáját kiindulópontnak két egyszerű okból választottam; az egyik az időbeli elsőség és a vele összefüggő klasszicitás; a másik az, hogy mind Bruce Ackerman, mind Richard Bellamy hozzá képest tudatosabban megformált normatív előfeltevésekkel dolgozik: egyikük a szuverenista-parlamentarista, másikuk a republikánus felfogás reprezentánsa. Ezt a döntést persze alkalmasint pontosabban is megindokolhattam volna.

A bírálónak abban is igaza van, hogy az autonóm vagy félautonóm szervezetek, szervek vagy ügynökségek tárgyalásának valamilyen értelemben talán természetesebb háttérrel adnak az

európai politikai rendszerek, mint az amerikai. A végső következtetések szempontjából ennek nagyobb jelentősége azért nincs, legalábbis amennyire látom. Elismerem, hogy az amerikai rendszer sokkal látványosabban jeleníti meg a háromosztatúságot, mint az európaiak többsége. De ha mélyebbre ásunk, akkor az óceán mindkét partjának államaiban az említett félautonóm-autonóm szervezetek egész garmadájával találkozunk. S ezek többsége, ha nem is mindegyik, valóban a végrehajtó hatalom fennhatósága alá tartozik. Ezért magam is úgy érveltem, hogy a szakirodalomnak az a része, amelyik ezek együttesét új hatalmi ágak tekinti, valójában félreérti őket. Túlnyomó többségük tökéletesen jól magyarázható a bemutatott artikulációs logikával. Bár éppen egy akadémiai értekezés vitájában talán illetlenség a Wikipédiára hivatkozni, de a kényelem még itt sem mellékes szempont: a megfelelő szócikk ugyanis igen kimerítően és precízen felsorolja az összes amerikai szövetségi ügynökséget, szépen besorolva a megfelelő hatalmi ág, illetve a végrehajtón belül az egyes minisztériumok alá. Sőt, létezik egy független ügynökség-lista is. Persze az elemző dolga az információk ellenőrzése – magam is találtam itt hibát vagy vitatható besorolást –, mindez azonban a lényegen nem változtat. Mind az amerikai, mind az európai kormányzati struktúrákban egyformán burjánzanak a többé-kevésbé függetlennek látszó kormányzati szervek, amelyek végső soron azért mégis a végrehajtó hatalomhoz vannak bekötve, jól leírható feladatkörrel. A parlamenti biztosi szerepkör természetesen nem ide tartozik, az valóban idegen az amerikai modelltől, helyebben ott a kongresszusi bizottságok, a tipikusan pártokon átívelő, hihetetlenül gazdag caucus-rendszer hivatott ezt a funkciót ellátni, persze másféle módon.

Zárásképpen együttesen is szeretném megköszönni mindhárom bírálóm készségességét és alapos munkáját, s remélem, hogy válaszaim és reflexióim elfogadhatók számukra.

Budapest, 2019. május 7.

Balázs Zoltán